

BROEDVOGELS VAN DE BOSWACHTERIJ GAASTERLAND IN 1989

Rob L. Vogel

De aandacht van de meeste Friese vogelaars is van oudsher vooral gericht geweest op de weidevogels. Eigenlijk weten we daarom niet zo erg veel over de broedvogels van de bosgebieden in Friesland. In 1989 echter heeft SOVON verschillende bosterreinen van Staatsbosbeheer in zuidelijk Friesland geïnventariseerd op broedvogels. In dit (eerste) artikel bericht Rob Vogel over de broedvogels van de boswachterij Gaasterland.

In 1988 is Staatsbosbeheer een samenwerkingsverband aangegaan met S.O.V.O.N. (Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek in Nederland). Dit samenwerkingsproject, waarvan Staatsbosbeheer de financiering verzorgt, houdt in dat SOVON informatie over broedvogels op Staatsbosbeheer-terreinen verzamelt. In de meeste gevallen worden dan door medewerkers van het SOVON-bureau terreinen onder de loep genomen, waar binnen afzienbare termijn een beheersplan wordt opgesteld. Bij een beheersplan wordt door Staatsbosbeheer ondermeer aangegeven hoe de aanwezige natuurwaarden kunnen worden behouden of verder kunnen worden ontwikkeld. Voor een goed doortimmerd beheersplan zijn actuele gegevens over met name broedvogels en vegetatie onontbeerlijk.

In het kader van het samenwerkingsverband is er in 1989 veel werk verzet in Friesland; Gaasterland, Oranjewoud, de boswachterij Appelscha en diverse bosfragmenten in Zuidoost-Friesland werden door SOVON op de korrel genomen. De resultaten zijn in enkele rapporten (Vogel, 1990 a en b) samengevat.

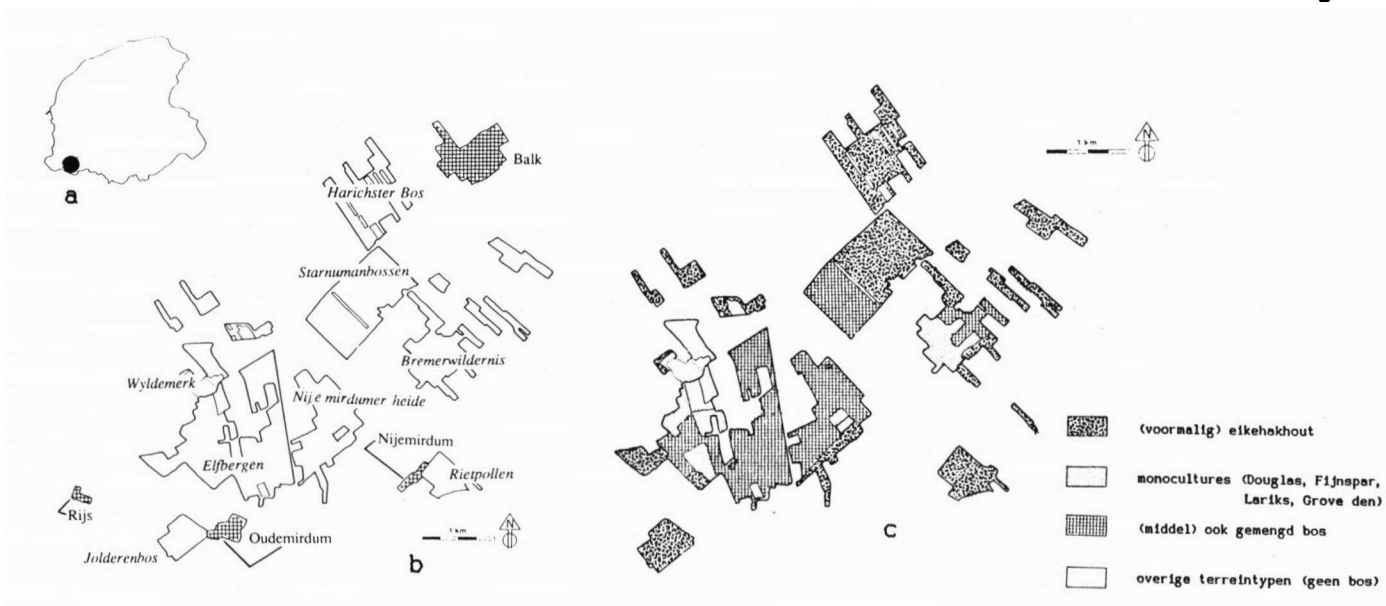
het inventarisatiegebied

Gaasterland (figuur 1) is te beschouwen als een stuwwal, die, als een "eiland" van relatief hoge zandgrond op keileem, door uitgestrekte kleiige laagveencomplexen wordt gescheiden van de

hoog-Nederlandse zandgronden. Het grootste deel van Gaasterland heeft een bodem van zandgronden, die enigszins aan de arme kant zijn (holtpodzolgronden en vlakvaaggronden). De streek is het enige bosrijke gebied van West-Friesland. Van de c. 800 ha bos is bijna driekwart in eigendom van Staatsbosbeheer. Deze gebieden liggen vooral in het oosten van Gaasterland en omvatten bossen als Elfbergen, Harichsterbos, Starnumanbossen en de Bremerwildernis. In totaal is er bijna 675 ha geïnventariseerd, waarvan 90% bos (figuur 1c). De bossen bestaan voor een groot deel uit middeloud tot oud eikenbos (c. 300 ha, vooral voormalig hakhout) en verder uit gevarieerd middeloud en oud naaldbos. Het oude naaldbos bestaat uit Grove den *Pinus sylvestris*. Naaldbos van recentere datum is vooral samengesteld uit exoten als Douglas *Pseudotsuga douglasii*, Japanse lork *Larix leptolepis*, Fijnspar *Picea abies* en Sitkaspar *P. sitchensis*. Karakteristiek voor Gaasterland zijn de oude beukenlanen die het bos op veel plaatsen doorsnijden.

werkwijze

Bij de inventarisatie werden niet alle soorten in kaart gebracht. De aandacht ging vooral uit naar de zogenaamde 'basiskarteringssoorten': kolonievogels, zeldzame en schaarse broedvogels

Figuur 1. Ligging van het onderzoeksgebied, de boswachterij Gaasterland (a,b), met terreintypen (c).

(indeling SOVON/CBS 1986) en Rode lijstsoorten (Osieck, 1986).

Er zijn vijf bezoeksronden afgewerkt: 6-8 maart, 10-14 april, 8-12 mei, 4-8 juni en 30 juni-3 juli; totaal 18 velddagen. Elke inventarisatiedag begon rond een uur voor zonsopgang en duurde tot in de loop van de middag. Tijdens deze bezoeken zijn alle waarnemingen van de te inventariseren soorten op kaarten genoteerd. Bij een aantal soorten, waaronder roofvogels, is naar nesten gezocht. Op een aantal dagen is ook in de avondschemering of 's nachts geïnventariseerd. Er is in grote trekken gewerkt volgens de methode en richtlijnen van het Bijzondere Soorten Project (BSP) van SOVON.

resultaten

Van de c. 160 vogelsoorten, die jaarlijks in Nederland broeden, is ongeveer de helft (81) in 1989 als broedvogel in de boswachterij Gaasterland vastgesteld. Hiervan behoren twee soorten tot de kolonievogels (Visdief *Sterna hirundo* en Oeverzwaluw *Riparia riparia*) en 22 tot de zeldzame en schaarse soorten in Nederland (tabel 1). Daarnaast zijn een aantal algemene soorten kwantitatief geïnventariseerd (tabel 2).

Op de lijst van minder algemene soorten prijken enkele "klappers". Wat te denken van een Kleine Vliegenvanger *Ficedula parva*, die een territorium verdedigde in Elfbergen! De Kleine Vliegenvanger is een broedvogel van Midden- en Oosteuropa, die de laatste jaren in het voorjaar steeds vaker in Nederland wordt waargenomen (Bijlsma & Lensink, 1990). In Friesland is de soort normaliter een zeldzame verschijning (Van der Ploeg e. a., 1977).

De aanwezigheid van de Grauwe klauwier *Lanius collurio* is eveneens verrassend; voor Gaasterland staat de soort te boek als voormalige broedvogel, waarvan het laatste bekende broedgeval plaatsvond in 1966 (van der Ploeg e.a., 1977). Het territorium bevond zich in een langgerekte strook jong loofbos (Eik *Quercus spec.*, Lijsterbes *Sorbus aucuparia*, Meidoorn *Crataegus spec.* en Duindoorn *Hippophae rhamnoides*), omgeven door extensief weiland. De dichtheden, die Sperwer *Acipiter nisus* en Buizerd *Buteo buteo* in de bossen van Gaasterland bereiken, zijn hoog. Dat deze soorten zich in Gaasterland aan de rand van hun broedareaal bevinden, zou men op grond van deze hoge dichtheden niet zeggen. Van de Sperwer werden zeven territoria vastgesteld (waarvan vijf nestvondsten). Een broedgeval in een wegwijnende Douglas in oud eikenbos was opmerkelijk; de soort nestelt als regel in middeloude naaldbossen en mijdt open oude bossen als broedplaats. De dichtheid van de Sperwer in Gaasterland doet niet onder voor die van bosgebieden in Oost-Nederland.

De Havik *Acipiter gentilis* is een nieuwkomer in de boswachterij; kolonisatie heeft vermoedelijk in 1987 of 1988 plaatsgevonden. Het voorkomen van liefst zeven bosuilparen mag

Havik

foto Lubbert Boersma

verrassend heten. De soort was als regelmatige broedvogel alleen bekend uit Zuidoost-Friesland (Van der Ploeg e. a. 1977, SOVON 1987). Voor Gaasterland geldt de Bosuil *Strix aluco* als een onregelmatige broedvogel. Het is overigens de vraag of Bosuilen de streek langs natuurlijke weg hebben bereikt. In de jaren tachtig zijn er in het gebied Bosuilen uitgezet (september 1982 4 vogels, september 1984 eveneens 4; mededeling S. Bakker). Het is echter ook mogelijk dat Gaasterland is gekoloniseerd vanuit Oranjewoud, waar zich een kleine populatie bevindt (Vogel, 1990). In het Rijsterbos is het voorkomen van Bosuilen sedert 1988 bekend (mededeling C. Ras). De afgelopen jaren broedt er steeds één paar. Als broedplaats worden holten in oude Beuken benut.

Het oversteken van zeer open landschappen is voor deze notoire en honkvaste bosvogel, weliswaar een grote, maar geen onneembare barrière. Zo heeft de soort in 1990 vanuit de Hollandse binnenduinstrand het zeer geïsoleerd gelegen Robbenoordbos bij Wieringen gekoloniseerd (BSP-gegevens SOVON). Een zeer interessante verhouding werd vastgesteld tussen de Kuifmees *Parus cristatus* en de Zwarte Mees *Parus ater*. In de bossen van Gaasterland werden 87 zwarte-mezeparen vastgesteld, tegen welgeteld één paar Kuifmezen! Gaasterland bevindt zich aan de uiterste noordwestrand van het broedareaal van de Kuifmees in Nederland. In de bossen op het Drents Plateau is de Kuifmees een betrekkelijk talrijke broedvogel. Gaande in westelijke richting wordt de soort schaarser en schaarser. Terwijl in het Oranjewoud bij Heerenveen nog slechts enkele paren broeden, is met 1 broedpaar de koek in Gaasterland bijna op.

aantrekkingskracht voor bosvogels

Naarmate een bos ouder wordt, voelen meer vogelsoorten zich er thuis. Bij toenemende ouderdom neemt niet alleen het aantal hollen toe maar ook de schorsdikte, waardoor vogels, die voedsel zoeken op stammen, meer kansen krijgen. Bovendien komen de diverse vegetatielagen in oud bos in een evenwichtiger verhouding voor, waardoor kritische bosbewoners zich er thuis gaan voelen. In Gaasterland is vestiging van diverse bosvogels vertraagd door de geïsoleerde

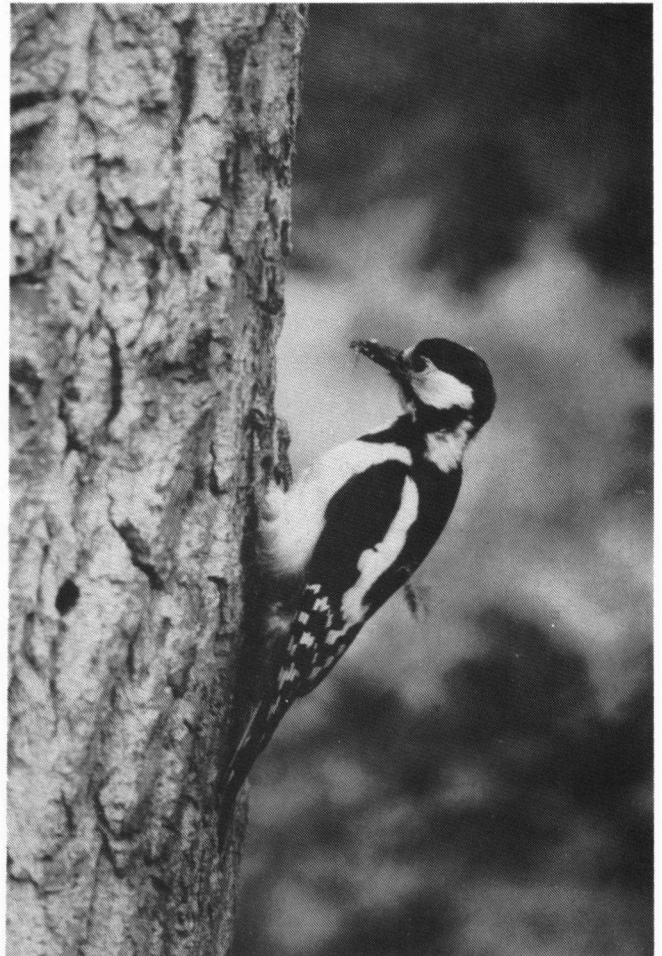
	N	N/100 ha	N/100 ha bos
Fuut <i>Podiceps cristatus</i>	7	1.0	-
Bergeend <i>Tadorna tadorna</i>	1	0.1	-
Slobeend <i>Anas clypeata</i>	1	0.1	-
Kuifeend <i>Aythya fuligula</i>	1	0.1	-
Mandarijneend <i>Aix galericulata</i>	3	0.4	0.3
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	2	0.3	0.3
Sperwer <i>A. nisus</i>	7	1.0	1.1
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	9	1.3	1.5
Boomvalk <i>Falco subbuteo</i>	3	0.4	0.5
Waterral <i>Reallus aquaticus</i>	1	0.1	-
Houtsnip <i>Scopolex rusticola</i>	4	0.7	0.7
Visdief <i>Sterna hirundo</i>	2	0.3	-
Bosuil <i>Strix aluco</i> 7	1.0	1.1	-
Ransuil <i>Asio otus</i>	12	1.8	2.0
Oeverzwaluw <i>Riparia riparia</i>	2	0.3	-
Nachtegaal <i>Luscinia megarhynchos</i>	15	2.2	2.0
Gekraagde Roodstaart <i>Phoenicurus phoenicurus</i>	10	1.5	1.0
Sprinkhaanrietzanger <i>Locustella naevia</i>	1	0.1	-
Grasmus <i>Sylvia communis</i>	43	5.0	5.1
Fuiter <i>Phylloscopus sibilatrix</i>	27	4.0	4.4
Vuurgoudhaantje <i>Regulus ignicapillus</i>	3	0.4	0.5
Kleine Vliegenvanger <i>Ficedula parva</i>	1	0.1	0.2
Glanskop <i>Parus palustris</i>	4	0.6	0.7
Boomklever <i>Sitta europaea</i>	1	0.1	0.2
Wielewaal <i>Oriolus oriolus</i>	34	5.0	5.6
Grauwe Klauwier <i>Lanius collurio</i>	1	0.1	0.2
Bermeijs <i>Carduelis flammea</i>	2	0.3	0.3
Appelvink <i>Coccothraustes coccothraustes</i>	9	1.3	1.5

Tabel 1. Voorkomen van zeldzame en schaarse soorten in de boswachterij Gaasterland in 1989.

	N	N/100 ha	N/100 ha bos
Holenduif <i>Columba oenas</i>	22	3.3	3.6
Tortelduif <i>Streptopelia turtur</i>	37	5.5	5.9
Koekoek <i>Cuculus canorus</i>	1	0.1	0.2
Grote Bonte Specht <i>Dendrocopos major</i>	92	13.6	15.1
Boompieper <i>Anthus trivialis</i>	4	0.6	0.7
Grote Lijster <i>Turdus viscivorus</i>	13	1.9	2.1
Goudhaantje <i>Regulus regulus</i>	82	12.1	13.4
Grauwe Vliegenvanger <i>Muscicapa striata</i>	19	2.8	3.1
Bonte Vliegenvanger <i>Ficedula hypoleuca</i>	5	0.7	0.8
Staarthees <i>Aegithalos caedatus</i>	25	3.7	4.1
Matkop <i>Parus montanus</i>	86	12.7	13.8
Kuifmees <i>P. cristatus</i>	1	0.1	0.2
Zwarte Mees <i>P. ater</i>	87	12.9	13.8
Boomkruiper <i>Certhia brachydactyla</i>	84	12.4	13.8
Vlaamse Gaai <i>Garrulus glandarius</i>	53	7.9	8.7
Kauw <i>Corvus monedula</i>	5	0.7	0.8
Goudvink <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	25	3.7	4.1

Tabel 2. Voorkomen van een aantal (landelijk gezien) algemene soorten in de boswachterij Gaasterland in 1989.

Daarentegen heeft ook een aantal soorten de streek als broedgebied moeten opgeven. In onderstaand overzicht heb ik aangegeven welke soorten zich de afgelopen decennia in Gaasterland hebben gevestigd of van het toneel zijn verdwenen. Hierbij heb ik naast de gegevens die in het inventarisatierapport zijn vermeld (Vogel 1990) ook gebruik gemaakt van enige literatuurgegevens (Van der Ploeg e. a. 1977, SOVON 1987). Soorten waarvan vestiging of verdwijning in één van de vermelde decennia niet geheel zeker is, zijn aangegeven met een vraagteken.

Grote bonte specht foto Lubbert Boersma

1960-69 nieuw: Turkse Tortel *Streptopelia decaocto*, Goudhaantje? *Regulus regulus*
 Goudvink *Pyrrhula pyrrhula*, verdwenen: Grauwe Klauwier, Steenuil? *Athene noctua*, Ijsvogel? *Alcedo atthis*

1970-79 nieuw: Zwarte Specht *Dryocopus martius*, Vuurgoudhaantje *Regulus ignicapillus*, Bonte vliegenvanger *Ficedula hypoleuca*, verdwenen: Groene Specht *Picus viridis*, Roodborsttapuit *Saxicola torquata*, Geelgors *Emberiza citrinella*

1980-89 nieuw: Havik, Sperwer, Buizerd, Bosuil, Kleine Bonte specht *Dendrocopos minor* (in de nazomer van 1988 op twee locaties in het Rijsterbos, mededeling R. van Beusekom), Glanskop *Parus palustris*, Boomklever,

ligging. Veel in bossen broedende standvogels, zoals de Boomklever *Sitta europaea* hebben de gewoonte om zich van bomenrij tot bomenrij naar nieuwe broedgebieden te verplaatsen. Deze soorten schrikken zich een hoedje wanneer ze, gekomen vanaf het Oranjewoud bij Heerenveen, de boomloze polderlandschappen in de omgeving van het Tjeukemeer zien opduiken. Desondanks hebben diverse soorten bosvogels Gaasterland de laatste tientallen jaren gekoloniseerd.

Grauwe vliegenvanger foto Lubbert Boersma

Appelvink? *Coccothraustes coccothraustes*,
verdwenen: Zwarte specht

Daarnaast zijn waarschijnlijk een aantal soorten de afgelopen decennia geleidelijk in aantal toegenomen. Hierbij valt te denken aan Grote Bonte Specht *Dendrocopus major*, Zwarte Mees en Boomkruiper *Certhia brachydactyla*.

De ontwikkeling van de Zwarte specht stelt ons voor raadsels. Na de vestiging in de jaren zeventig (1977: eerste nestholte, mededeling S. Bakker) was de soort tot midden jaren tachtig als broedvogel aanwezig. Het verdwijnen daarna zou mogelijk aan de strenge winters te wijten zijn; toch staat de soort niet bekend als vorstgevoelig.

Van een aantal soorten broedt een wezenlijk deel van de Friese populatie in Gaasterland. Van sommige soorten broedvogels broedt naar schatting zelfs 10% of meer van de Friese populatie in Gaasterland. Dit zijn de Bosuil (30%), Nachtegaal *Luscinia megarhynchos* (20%), Wielewaal *Oriolus oriolus* (15-20%), Grote Bonte

Specht (10-15%), Barmsijs *Carduelis flammea* (10%), Houtsnip *Scopolax rusticola* (10%).

Van deze soorten zijn er drie, Houtsnip, Nachtegaal en Wielewaal, typerend voor bossen van voedselrijke milieu's. Alle drie de soorten leggen, vanwege hun fourageergewoonten, een voorkeur aan de dag voor een vochtige bosbodem. De Nachtegaal en de Wielewaal bereiken in Gaasterland dichtheden, die ook voor Nederlandse begrippen hoog zijn.

Naarmate de bossen van Gaasterland ouder en gevariëerder worden, ligt het voor de hand dat zich meer soorten vestigen. Zullen de Zwarte en Groene specht zich opnieuw vestigen, zullen Glanskop en Boomklever meer terrein winnen, zal de Wespindief *Fernis apivorus* de bossen van Gaasterland ontdekken? Het zijn brandende vragen, die antwoord verdienen. Wellicht zijn er vogelaars in de streek, die in samenwerking met Staatsbosbeheer en SOVON een tipje van de sluier kunnen oplichten.

Literatuur

- Bijlsma R.G. & Lensink R. 1990. Opmars van de Kleine Vliegenvanger *Ficedula parva* in Nederland. *Limosa* 63: 114-117.
- Osleck E.R. 1986. Bedreigde en karakteristieke vogels in Nederland. Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels, Zeist.
- Van der Ploeg e. a. 1977. Vogels van Friesland deel II en III, Leeuwarden.
- SOVON en CBS 1986. Handleiding Bijzondere Soorten Project. Arnhem/Voorburg.
- Vogel R.L. 1990a. Broedvogels van Boswachterij Gaasterland in 1989. SOVON-rapport 90/02. Beek-Ubbergen.
- Vogel R.L. 1990b. Broedvogels van diverse SBB-terreinen in Zuidoost-Friesland in 1989. SOVON-rapport 90/06. Beek-Ubbergen.

R. L. Vogel, SOVON, postbus 81, 6573 ZH Beek-Ubbergen

Het rapport 'Broedvogels van Boswachterij Gaasterland' is te bestellen door f 10,50 (incl. verzendkosten) te storten op gironummer 2905988 t.n.v. SOVON, Beek-Ubbergen, onder vermelding van 'rapport Gaasterland'.

Vogelaars, die inventarisaties willen gaan verrichten, kunnen contact opnemen met de districtscoördinator van SOVON in Friesland: Ties van Valen, tel. 05103-2291